

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Розглядаються питання майнової структуризації суспільства як потенційної загрози виникнення соціальної напруги та стимулювання економічних криз. На основі аналізу літературних джерел показано криміногенний характер приватизації, що призвело до нетрудового збагачення невеликої частини суспільства, гіпертрофованої матеріальної поляризації, втрати моральних переконань та формування середовища, сприятливого до економічних криз.

Ключові слова: майнова нерівність, мораль як фактор економічного розвитку, надбудовні блага, антикризове управління.

Постановка проблеми. Виникнення економічної кризи спонукало науковців, практиків і політиків вдатись до визначення природи та причин їх появи, знаходження механізмів їх попередження та мінімізації негативних наслідків. У більшості публікацій, на жаль, приділяється обмаль уваги такому фактору як деградації моральних переконань, зумовленої нерівністю суспільства. В даній науковій розвідці зроблено спробу розглянути причини кризових явищ через призму майнової нерівності суспільства та деградацію моральних переконань.

Стан дослідження. Питання економічних криз, причин їх виникнення та соціально-економічних наслідків висвітлені в працях таких вчених як В. Гець, А. Гриценко, А. Гальчинський, В. Бурлачков, І. Дорошенко, В. Клочко, В. Корнєєва, І. Гнибіденко, А. Чухно, О. Васильєв, В. Маневич, О. Яременко та багато інших. Переважна частина публікацій присвячена питанням фінансової та банківської кризи. Досить ґрунтовно висвітлюються шляхи подолання кризових явищ. Наводяться погляди різних авторів на трактування самої суті категорії економічна криза.

В той же час, на нашу думку, недостатньо уваги приділено моральній стороні кризових явищ, зокрема деградації моральних устоїв на ґрунті майнової нерівності суспільства, його криміналізації та духовного занепаду. Автором зроблено спробу розглянути ті аспекти кризових явищ в економіці, які генеруються майновими перекосами та зумовленими ними моральними деградаційними процесами в суспільстві.

Метою даної статті є визначення економічної кризи та окреслення її причин через призму порушення моральних переконань на основі майнової нерівності. Зроблено спробу окреслити вихідні принципи антикризового управління.

Виклад основних положень. З розвитком машинної індустрії докорінно змінилася матеріально-технічна база економіки, яка суттєво змінила умови і характер праці при одночасному виникненні такого феномена як криза. Криза як складне суспільно-економічне явище поєднує в собі дві сторони виробничих відносин: матеріально-технічну та соціально-економічну. Особливістю криз є їх систематична повторюваність. Сама тривалість криз характеризується малими циклами (6–12 років) та великими (40–50 років). Кризи визначають циклічний характер виробництва. М. Кондратьєв ще у 1926 році науково обґрунтував «довгі хвилі» або «великі цикли» економічної кон'юнктури.

Стосовно самого змісту криз, то академік А. Чухно так характеризує цю економічну категорію: «Криза – це одна із форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання і утвердження нового. Водночас з подоланням віджитого неминуче виникає спад виробництва, зростає безробіття, знижуються доходи населення, що негативно позначається на умовах життя людей» [16, с. 4].

Деяко інший погляд на природу кризи має угорський професор М. Шимаї, який вважає, «що криза не означає повного краху даної системи, а є великомасштабним порушенням чи збуренням, яке перешкоджає її функціонуванню або серйозно її гальмує» [17, с. 22].

На багатофакторність економічних криз звертає увагу В. Клочко, зазначаючи, що «сучасна криза не є виключно фінансовою, як це може здатися при поверховому аналізі. По суті це криза процесів відтворення й розподілу благ, криза як виробничих, так і фінансових відносин та інститутів. Сьогодні ж недооцінюється саме відтворювально-інноваційний аспект у поясненні причин криз і шляхів виходу з них» [8, с. 31].

А. Гриценко виділяє три основні складові сучасної світової кризи: цивілізаційну, соціогуманітарну і фінансово-економічну [4, с. 45]. Він вважає, що серцевину сучасної кризи утворює фінансово-економічна криза. З такою позицією автора важко погодитись, оскільки, на нашу думку, першопричиною світової кризи є соціогуманітарна криза. І тут доцільно послатися на авторитет академіка В. Гейця, який вважає, що без вирішення політичної кризи сталого руху в економіці не буде. Посилаючись на Д. Фоміна та Г. Ханіна, академік доходить висновку, що державі та ідеології слід формувати нові конструкції, ідеали та розуміння, спрямовані на створення таких цінностей, як повага до праці, прагнення до чесності та справедливості. Саме ці фактори, на думку В. Гейця, і є головними завданнями модернізації боротьби з кризою. Без глибоких змін у поведінці населення реформи навряд

чи приведуть до сталих успіхів, оскільки у цьому випадку ми виключаємо мотивацію населення до чесного ведення бізнесу і справедливого розподілу ВВП [3, с. 15].

Відсутність шанобливого ставлення до людини праці в нас має глибокі коріння. Т. Кір'ян пише, що «протягом тривалого часу домінування централізованої планової економіки людина праці на словах прославлялася, а насправді її фактично недооцінювали та ігнорували. Нині ж маємо соціально-економічні проблеми незрілої ринкової економіки: безробіття, низький життєвий рівень, неналежна увага до працівника з трудовим досвідом, кваліфікацією, професійними знаннями та навичками, а головне – недостатній рівень соціального захисту найманих працівників. Як наслідок, в Україні відбувається деформація трудових цінностей, масове погіршення якості трудового потенціалу, що відображається у даних статистики та наукових досліджень професійно-якісних характеристик сучасного працівника, оцінок його трудових орієнтацій і мотивації та здатності до продуктивної праці. Проте, незважаючи на таку ситуацію, вважаємо, що вихід з цього негативу можливий завдяки професійному і духовному розвитку людини праці. Водночас це – найважливіший засіб економічного зростання, а також його кінцева мета» [7, с. 69].

На вирішальну роль ідеологічної складової у подоланні економічної кризи робить акцент і академік Б. Панасюк. Він вважає, що «чітко сформована ідеологія суспільства дозволить подолати розгубленість, визначити шлях до стабільного благополуччя, мобілізувати якомога більшу кількість людей на ефективну працю, змусити їх повернутися до активного життя, позбутися культу брехні, підпільної економіки та надуманих привілеїв. В ідеології суспільства мають простежуватися велич національної мети, сила духу її досягнення, міцність волі та традицій народу, національні інтереси України» [12, с. 14].

Сьогодні багато науковців дійшли висновку, що глобалізаційні процеси світового масштабу, поширення кризових явищ, криза індустріальної парадигми економічної теорії, яка проявляється у невідповідності новому фактору виробництва – інформації і знанням зумовлюють відповідні зміни в самій сутності економіки, утвердження нового суспільства, спирається на високпередову технологію і постматеріальну систему цінностей. За словами О. Тофлера, «ми просуваємося від «економіки черева» до «економіки душі»» [15, с. 32, 261].

Дослідження численних публікацій з проблем причини та шляхів виходу з економічної кризи дають підстави віддати значні переваги соціальній політиці, соціальній справедливості. Одним із індикаторів справедливої чи антинародної соціальної політики є політика

доходів. Проблема кількісного оцінювання соціальної політики всебічно досліджена видатним американським соціологом російського походження П. Сорокіним. Оцінюючи масштаби критичної диференціації доходів у країнах Заходу, соціолог дійшов висновку про існування так званої «точки насичення», далі якої суспільство не може просуватися без ризику великої катастрофи. На думку П. Сорокіна, співвідношення в доходах у пропорції від 1 до 10 разів є саме тією «точкою насичення», за якою починають формуватися не лише соціально, а й політично небезпечні ризики. В Україні за даними різних авторів, «точка насичення» знаходиться в межах 1: 30 – 1: 40, що свідчить про передкризовий стан соціальної безпеки, що, в свою чергу, є вагомою перешкодою в подоланні економічної кризи взагалі. Який же шлях подолання негативного значення «точки насичення»? На нашу думку, шляхами нейтралізації негативної величини «точки насичення» можуть бути:

- а) створення нових робочих місць і подолання безробіття;
- б) підвищення питомої ваги оплати праці в собівартості продукції;
- в) створення рівних шансів громадянам на старті.

Вважаємо за необхідне дещо більше зупинитися на третьому шляху подолання нерівності – створенні рівних шансів на старті. Під поняттям «рівних шансів на старті» А. Гальчинський далеко не пропагує зрівнялівки. Інтерпретуючи цю категорію, тобто рівність на старті, він вважає, що «це зовсім не означає рівність кінцевих результатів. Потрібно не елімінувати, а навпаки, підтримувати принцип змагальності у сфері соціальних відносин. Змагальність – це невід’ємна складова свободи. Вона дає можливість суспільству з’ясувати, хто є дійовішим у вирішенні того чи іншого завдання, які методи та механізми є найбільш оптимальними для реалізації відповідних цілей; вона, нарешті, змушує людину максимально мобілізувати свої сили, здібності та творчу енергію, щоб бути серед перших. Ущемлення принципу змагальності в соціальній сфері є прямим обмеженням свободи особистості, її вільного розвитку. Тому коректною соціальною політикою може бути лише така, яка посилює позицію індивіда як на старті, так і в процесі змагання» [2, с. 30]. Слід відмітити і той факт, що П.Сорокін виступав не лише проти критичної диференціації доходів, а й проти їх надмірного вирівнювання. На думку П. Сорокіна, надмірне вирівнювання може провокувати катастрофічний розвал економічного життя населення.

Якщо повертатись до проблеми створення громадянам рівних стартових шансів, то, на жаль, їх не було створено. Різні стартові можливості для населення на початку формування ринкової економіки значною мірою спровокували наступні кризи.

Академік І. Лукінов писав, що «механізм державного регулювання було спрямовано на каталіз процесу господарського розвалу, на бурхливе подорожчання за «ланцюговою реакцією» всього товарного виробництва, з безперервним підхльостуванням руйнівної інфляції та платіжної кризи. Тим самим було створено найсприятливіші умови для зародження і фінансового збагачення нових соціальних структур з посиленням розбіжностей у рівнях життя багатих і бідних» [11 с. 6].

Оскільки на початкових стадіях формування ринкової економіки держава не створила жителям країни рівних стартових умов, то під впливом однієї соціальної несправедливості, за ланцюговою реакцією, виникла інша. Професор Т. Волинський пише, що «найважливішим негативним наслідком бідності є те, що малозабезпечені сім'ї не в змозі дати своїм дітям добре виховання (їх «виховує» вулиця) та освіту, бо шлях на платні відділення престижних вищих навчальних закладів, чії дипломи високо котируються, а отже відкривають перспективу дістати добре оплачувану роботу, для цих дітей, як правило, закриті. За таких умов сім'я орієнтує дитину не на те, щоб стати культурною, всебічно ерудованою людиною, з належним соціальним статусом, а на те, щоб мати надійний окрасець хліба. Тому багато здібних дітей з бідних сімей не можуть реалізувати свої можливості, лишаються за бортом. Так бідні продукують бідних, а багаті – багатих» [1, с. 82].

В той же час в Україні є чимало мільйонерів (у доларовому еквіваленті) і навіть мільярдерів, які найменше переймаються долею незахищених верств населення. Нагромадження суспільного капіталу в країні має полярну форму, що є одним із вирішальних деструктивних факторів у подоланні економічної кризи, генератором можливих соціальних збурень.

Україна, здобувши державну незалежність, опинилася в ситуації власного економічного і правового безвладдя. Академік І.Лукінов писав, що в Україні «сформована під активним впливом ззовні монетарна, банківсько-фінансова, податкова й цінова політика»гіперінфляційного толку», гальмуючи стабілізацію і розвиток товаровиробництва і навіть стимулюючи його спад, одночасно сприяла збагаченню панівної меншості як економічної опори нового порядку.

Причому процес цей відбувся не шляхом і не за рахунок активізації здорового підприємництва та стимулювання високопродуктивної створювальної праці, а за рахунок примітивного пограбування держави, спекуляції її товарними ресурсами, використання емісійного та інфляційного буму, доларизації грошового обігу для різних банківсько-фінансових махінацій, зубожіння більшості населення, тобто криміногенним шляхом» [11, с. 6].

Наслідком таких «ринкових» перетворень стало суцільне зubo- жіння народу. «Не випадково, – писав академік І. Лукін, – країну охопила хвиля насильства. Загострення соціально-економічних труд- нощів, підрив справжньої мотивації до створювальної трудової діяль- ності та несправедливість лежать в основі бурхливого сплеску злочин- ності, падіння моралі й духовності, небажання чесно і високопродук- тивно працювати, жити на свої власні доходи. Йдеться про втрату най- вищих людських якостей, що формуються в поколіннях і закладаються до генетичного коду нації» [11, с. 7].

За таких умов загублено людський ресурс, який за сприятливих соціально-економічних умов міг би бути спрямований на подолання економічної кризи. Хочеться сподіватись, що глибина морального па- діння нації ще не пройшла точки неповернення. Обнадійливими мо- жуть бути міркування члена-кореспондента НАН України Е. Лібано- вої, яка оцінюючи моральний стиль поведінки українців, звертає увагу на феноменальний стиль поведінки українців у зарубіжному середо- вищі: «Вражає, – пише вона, – що, потрапивши в інше середовище, українські емігранти починають поводитися за його правилами, сум- лінно виконуючи свої обов'язки, не вимагаючи чайових. Не віриться, що виїжджають найкращі, – покидають країну найбільш активні. Але з цього випливає, що саме середовище формує адекватні собі суспільні настрої, ставлення до роботи, усвідомлення людиною власної ролі у своєму ж таки житті. Основна підойма суспільного прогресу – узго- дженість політичних рішень із ціннісними орієнтаціями населення че- рез вплив на соціальні настанови (в найрізноманітніших сферах – від народжуваності до розподілу доходів), з одного боку, та їх урахування в політиці – з іншого» [10, с. 136]. Таким чином є підстави для оптимі- стичного висновку, що для цивілізованої, некорупційної поведінки населення необхідно змінювати середовище до таких параметрів, які властиві країнам потенційної еміграції українців. Є всі підстави вва- жати, що важливою складовою економічної кризи як у світі, так і в Україні, є ерозія моральних цінностей. Академік Б.Панасюк наголо- шує, що «ми ще далекі від розуміння вигоди від таких понять, як пунк- туальність і обов'язковість» [12, с. 14].

На моральні фактори, які провокують кризові явища та галь- мують ринкові перетворення в Україні, вказує і О. Прутська, яка пише, що «причиною того, що українська економіка все ще не почала жити за зрозумілими, обов'язковими для всіх законами, з використан- ням «прозорих» і однакових для всіх процедур, є відсутність ефектив- них публічних механізмів контролю за додержанням законів і контро- льних установлень. Формування таких механізмів блокується великою

кількістю факторів – винятково високою мірою невизначеності, що виникла на початкових стадіях реформ; відсутністю традицій законослухняної поведінки; ідеологічним розшаруванням суспільства; недостатньою політичною волею і незрілістю еліти» [13, с. 55].

Ми вже вказували на те, що поряд з ідеологічним розшаруванням населення України відбулось глибоке матеріальне розшарування. Та частина суспільства, в руках якої опинилась переважна частина народногосподарської власності з феноменальною наполегливістю намагається набути матеріальну вигоду вже сьогодні та будь-якою ціною.

В Україні практично відсутня інвестиційна політика розвитку, що є однією з причин кризових явищ та технологічного відставання. На противагу багатьом розвинутим державам, в експорті яких переважають наукомістка продукція і новітні технології, структура джерел економічного зростання в Україні складається переважно з сировини і напівфабрикатів. Незважаючи на високий рівень спрацьованості основних фондів у промисловості, інвестуються переважно сировинні галузі, що належить до економічних укладів недосконалих технологічних рівнів [9, с. 338, 343].

Очевидно безнадійно говорити про соціальну та моральну солідарність суспільства, коли 27% населення України живе нижче від межі бідності та приблизно 70% на рівні бідності, тоді як за міжнародними соціальними стандартами показник кількості бідних не повинен перевищувати 10%. В Україні чітко прослідковується тенденція скорочення прошарку середнього класу, а це є одним з факторів виникнення кризових явищ внаслідок синхронного скорочення внутрішнього споживчого ринку.

Нерівні стартові умови, перекося в доступі до матеріальних благ породили таку категорію, як матеріальні блага «надбудовного характеру». Категорія «надбудовні блага» та категорія «надлишкова нерівність» мають однакове походження і, на думку А. Соколовської, є пасткою зубожіння. О. Єфремов, закликаючи суспільство до моральних засад господарювання, пише: «підвищення духовного рівня в бік екологізації життєвих цінностей за рахунок обмеження непомірних вимог підвищення матеріальних «надбудовних» благ необов'язкової життєвої потреби (надмірне і не зовсім потрібне поліпшення побуду, надлишки в комфорті, в задоволеннях), якими, в основному, користуються багата і надбагата частина суспільства» [5, с. 90].

На думку А. Соколовської, надлишкова нерівність є результатом діяльності неринкових інститутів перерозподілу. Надлишкова нерівність як і «надбудовні» блага стримують розвиток економіки та інноваційного потенціалу, породжують соціальну напруженість

і збільшують витрати на підтримку громадського порядку та захист власності.

«Враховуючи соціально-економічні наслідки надлишкової нерівності, фінансова наука в останні десятиріччя розглядає справедливий розподіл доходів як обов'язкову функцію сучасної держави, як суспільне благо, яке вона покликана надавати своїм громадянам» [14, с. 22].

Основним спонукальним мотивом людини до праці є задоволення споживчих потреб. Рівень заробітної плати в різній мірі задовольняє людські потреби, під впливом чого формуються типи поведінки людей, їх моральний та суспільно-громадський рівень. Говорячи про вплив доходу на можливу поведінку людей, Г.С. Кваснікова пише, що людина «працює для одержання доходу, через який вона може (або навпаки) себе реалізувати, проявити як особистість, бути корисною собі, оточуючим, суспільству або просто існувати залежно від розміру цього доходу. Однак не можна стверджувати, що одержання високих доходів спонукає людину задовольняти якісніші моральні потреби. Це вже залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. Але можна точно зазначити той факт, що від бідної людини не варто сподіватися високопродуктивної праці» [6, с. 117].

Із сказаного можна зробити висновок, що зубожіла людина за своїми моральними переконаннями в умовах економічної кризи не може бути корисною ні собі, ні оточуючим, ні суспільству. За даними багатьох дослідників, питома вага населення, яке можна віднести до середнього класу, не перевищує 3%. При майновому розшаруванні населення, яке в 3–4 рази перевищує допустимий рівень, моральний стан переважаючої частини населення потенційно може бути фактором соціальної напруги, низької продуктивності праці, відсутності мотивації населення до інноваційного розвитку. Всі ці аспекти є сприятливими для розвитку кризових явищ, а тому повинні бути предметом антикризового управління. Предметом антикризового управління, на нашу думку, є виявлення та усунення усіх проявів сукупного загострення суперечностей, які спричиняють загрозу настання та розвитку кризи.

Антикризове управління повинно передбачати застосування методів, важелів та інструментів, спрямованих на подолання або мінімізацію негативної дії факторів, які провокують або спонукають виникнення кризових явищ.

Матеріальна нерівність суспільства викликає загострення моральних відносин між його індивідуумами, що може викликати соціальне збурення, зниження індивідуальної та громадської ініціативи, спрямованої на максимальне використання наявних виробничих ресурсів та справедливий з мінімальною асиметрією розподіл матеріальних благ.

Висновки. Результати системного аналізу свідчать про те, що влада в нашій країні, на жаль, не використовує як слід могутні регулюючі підйоми, які має в своєму розпорядженні. Законодавча неврегульованість, відсутність належного правового і морального виховання, поваги державних законів розширюють сферу протиправних дій – корумпованість, шахрайство, злочинність. Критичні перекося в майновому забезпеченні спричинили формування структури та характеру самого суспільства, яке несе потенційні загрози виникненню економічних криз.

-
1. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
  2. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації. / А. Гальчинський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 23–34.
  3. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008–2009 років в Україні / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 5–15.
  4. Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки / А. Гриценко // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 37–46.
  5. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О. Єфремов // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 85–90.
  6. Кваснікова Г.С. Доходи населення та економічний стан держави / Г.С. Кваснікова // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 116–121.
  7. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64–73.
  8. Клочко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи. / В. Клочко // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 27–37.
  9. Конкурентоспроможність національної економіки. – К.: Фенікс, 2005. – С. 338, 343.
  10. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136.
  11. Лукінов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України / І. Лукінов // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 4–18.
  12. Панасюк Б. Основи ідеології суспільного життя / Б. Панасюк // Економіка України. – 1999. – № 12. – С. 4–14.
  13. Прутська О. Невраховані фактори українських реформ. / О. Прутська // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 51–55.
  14. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / А. Соколовська // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 20–33.
  15. Тофлер Э. Шок будущего / Э. Тофлер. – М.: Аетиз-во, 2004. – С. 32, 261.

16. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.

17. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / М. Шимаї // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 22–29.

Тринько Р.И. Моральные аспекты антикризисного управления.

Рассматриваются вопросы имущественной структуризации общества как потенциальной угрозы возникновения социальной напряженности и стимулирования экономических кризисов. На основе анализа литературных источников показан уголовный характер приватизации, что привело к нетрудовому обогащению небольшой части общества, гипертрофированной материальной поляризации, потери моральных убеждений и формирование среды, благоприятной к экономическим кризисам.

Ключевые слова: *имущественное неравенство, мораль как фактор экономического развития, надстроечные блага, антикризисное управление.*

Trynko R.I. Moral Aspects of Crisis Management.

Questions of property structure of society as a potential threat of social tensions and feed economic crises. On the basis of the literature shows the criminogenic nature of privatization, which led to unearned enrichment of a small part of society, blown material polarization, loss of moral beliefs and the formation of an environment favorable to economic crises.

Key words: *income inequality, morality as a factor in economic development, benefits, crisis management.*

УДК 65.012.8:33 + 332.12

І.Г. Бабець

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Обґрунтовано необхідність удосконалення методичних підходів до оцінки економічної безпеки на регіональному рівні. Запропоновано модифіковану методику розрахунку інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки регіонів України та визначено критерії групування регіонів за рівнем зовнішньоекономічної безпеки.

Ключові слова: *економічна безпека, індикатори зовнішньоекономічної безпеки, нормування показників, інтегральний індекс.*

Постановка проблеми. Економічна безпека регіонів визначає рівень національної економічної безпеки та обумовлює стратегічні пріоритети інтеграції країни у світовий економічний простір. Взаємо-